

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ.— Πυρές και πυρολατρικά έθιμα τών χωρών τής Εύρώπης.

Τò πρόβλημα τής καταγωγής, υπό τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κωνσταντίνου Ρωμαίου*.

Ἐνα μεγάλο πρόβλημα, πού ἀνήκει στήν ἱστορία τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τής Εύρώπης, παραμένει χωρίς ἀκόμη νά ἔχει λυθεῖ. Ἀναφέρεται τοῦτο στίς φωτιές πού τίς ἀνάβουν κατὰ παράδοση ὅλοι οἱ λαοί τής Εύρώπης. Δέν ἔχει ὅμως ἐξακριβωθεῖ, ποῖο εἶναι τò παλαιότατο πρότυπο, τò ἀρχέτυπο, ὅλων αὐτῶν τῶν πυρολατρικῶν ἐθίμων.

Στò μεταξύ, καί γιά ὅλες τίς δεκαετίες ἀπό τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἕως καί σήμερα, οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες τῶν Εύρωπαϊκῶν χωρῶν ἀσχολοῦνται κυρίως — ἤ καί σχεδόν ἀποκλειστικά— μέ τò νά χαρτογραφοῦν συστηματικά τίς κατὰ τόπους μαρτυρίες, ὥστε νά γίνεται φανερό καί ἀπό ὀπτικῆς πλευρᾶς ἡ γεωγραφική καί ἡμερομηνιακή ταυτότητα τοῦ ἐθίμου. Κάθε τόσο δημοσιεύονται λεπτομερειακοί χάρτες πού δείχνουν, πότε καί πού ἀκριβῶς συνηθίζεται νά ἀνάβονται οἱ διάφορες τοπικές φωτιές.

Ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι βέβαια ἐξαιρετικά πολύτιμη, ἀλλά στήν οὐσία δέν ἀπομακρύνεται ἀπό μιάν ἐντελῶς ἀπλή καί εὐσυνείδητη περιγραφή τοῦ ὕλικου. Ἀκολουθώντας λοιπόν οἱ σημερινοί Εύρωπαῖοι ἐπιστήμονες ἀποκλειστικά αὐτή τή μέθοδο τής χαρτογραφίσεως, εἶναι σάν νά ὁμολογοῦν ὅτι θεωροῦν ὡς ἄλυτο τò μεγάλο πρόβλημα καταγωγῆς καί ὅτι περίπου ἔχουν παραιτηθεῖ ἀπό τήν ὅποιαδήποτε μελλοντική προσπάθεια γιά βαθύτερη διερεύνηση. Ἀρκοῦνται ἀπλῶς στήν περιγραφή. Ἐπεκτείνονται δηλαδή σέ ἐπιφανειακό πλάτος, ἀλλά ἀγνοοῦν τò βάθος.

Σέ ἀντίθεση πρὸς ὅλα αὐτά, ἡ σημερινή ἀνακοίνωση ἐπανερχεται στήν οὐσία καί στò κέντρο τοῦ ἄλυτου προβλήματος, ἐπανερχεται δηλαδή στò πρόβλημα τής παλαιότητας καταγωγῆς ὅλων αὐτῶν τῶν ἐθίμων. Προηγουμένως ὅμως ὀφείλομε

* C. ROMEOS, **Fire and fire-worship customs in European countries. The question of their origin.**

νά γνωρίσουμε, τί ακριβῶς εἶναι οἱ σχετικὲς πυρὲς καὶ ποῖα τὰ ἔθιμα ποῦ τὶς παρακολουθοῦν.

Τὰ πυρολατρικὰ λοιπὸν ἔθιμα τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, συγκεντρωμένα καὶ ταξινομημένα ἀπὸ παλαιότερους καὶ εὐσυνείδητους ἐρευνητές, χωρίζονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες. Στὴν πρώτη περιλαμβάνονται θεραπευτικὰ ἔθιμα ἐναντίον ποικίλων ἀσθενειῶν καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἐπιζωοτίας. Στὴ δευτέρα ἀνήκουν πυρολατρικὰ ἔθιμα ἑορταστικά, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὸν πανηγυρικὸ χαρακτήρα τῆς τελετῆς.

Ἐξ ἄλλου ὡς πρὸς τὴ χρονολόγησιν, οἱ πυρὲς μὲ τὴν θεραπευτικὴ σκοπιμότητα δὲν συνδέονται μὲ προκαθορισμένη ἡμερομηνία, ἀλλὰ τελοῦνται ὅποτεδήποτε, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀντίστοιχης ἐπιδημίας. Ἀντίθετα, οἱ πυρὲς μὲ πανηγυρικὸ περιεχόμενον συνδέονται ἄμεσα μὲ τακτὲς ἡμερομηνίες καὶ τελοῦνται κατ' ἔτος καὶ κατὰ σταθερὸ περιοδικὸ τρόπο.

Α'

Ἀρχίζω μὲ τὴν πρώτην κατηγορίαν, μὲ τὶς θεραπευτικὰς φωτιάς. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ πυρὲς, ἐπειδὴ ἀποσκοποῦν στὴ μαγικὴ θεραπεία καὶ ἐπειδὴ ἔχουν γνωρίσει πανευρωπαϊκὴ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσιν, εἶναι φυσικὸ νὰ εἶναι ἀρχαιοτάτες. Συγχρόνως καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπιπρεμέμενου μεγάλου κινδύνου, διατηροῦν —σχεδὸν ἀλώβητο— ἓνα σημαντικὸ μέρος τοῦ παλαιοῦ τυπικοῦ. Εἶναι συνεπῶς πολὺ φυσικὸ, μέσα σ' αὐτὰς νὰ ἐπιβιώνουν ἔθιμα παλαιότατης καταγωγῆς καὶ νοοτροπίας. Ὁ λόγος ποῦ τὰ ἔχει διατηρήσει συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν φόβον, μήπως ἀκόμη καὶ ἡ πιὸ μικρὴ μεταβολὴ στὸ μαγικὸ σύνολον τῆς τελετῆς προκαλέσει ἀντίστοιχα τὴν ἀποτυχία τοῦ ἐπιδιωκόμενου μαγικοῦ ἀποτελέσματος.

Οἱ πυρὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνάβονται μὲ τὸν παλαιὸν καὶ πρωτόγονον τρόπον, δηλαδὴ χωρὶς σπέρτα ἢ πυρογόνους λίθους, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν προστριβὴ δύο ξερῶν ξύλων¹. Τὸ σχετικὸ ὅμως ἔθιμον δὲν περιορίζεται μόνον στὴν πυρά,

1. Γιὰ τὸ ἀνάμμα τῆς νέας φωτιάς μὲ τὴν τριβὴν δύο ξερῶν ξύλων ἔχομε πολλὰς πληροφορίας ὄχι μόνον ἀπὸ πολλοὺς πρωτογόνους λαοὺς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς, ὅπως ἀντίστοιχα καὶ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα. Στὸν Ὀμηρικὸν Ὕμνον εἰς Ἑρμῆν, ὁ νεογέννητος θεὸς ἀνάβει μὲ τὸν ἴδιον τρόπον τῆς προστριβῆς τῶν δύο ξύλων τῆς φωτιάς στὴ σπηλιὰ τῆς Πύλου. Ἀλλὰ καὶ στὴ Ρώμῃ κάθε πρώτη Μαρτίου, ποῦ ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔτους, ἔσβηναν τὴν παλαιὰν φωτιάν στὸν ναὸ τῆς Ἑστίας (μὲ τὶς Ἑστιάδες, ἀγρυπνεῖς φρουροὺς) καὶ ἀνάβαν νέαν φωτιάν μὲ τὴν προστριβὴν δύο

ἀλλὰ στὴν οὐσία του εἶναι σύνθετο. Προϋποθέτει, ἀφ' ἑνὸς τὴ διάνοιξη μιᾶς ὑπόγειας διόδου μέσα στὴ γῆ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀνάμμα μιᾶς μαγικῆς φωτιᾶς ποὺ πρέπει νὰ ἀναφτεῖ στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο στόμια τῆς διόδου.

Τὴ φωτιά τοῦ εἶδους αὐτοῦ, —τὴν λεγομένη «καινούργια φωτιά»— τὴν ἄναβαν ἢ μὲ τὴν γρήγορη περιστροφή ἑνὸς ξύλου μέσα σὲ ἄλλο ἢ μὲ τὴν ἔντονη προστριβὴ δύο ξύλων. Καὶ ἦταν ἡ συνήθεια αὐτὴ εὐρύτατα διαδεδομένη σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τὴ Ρωσία ἕως καὶ τὴν Πορτογαλία, καὶ ἀπὸ τὶς βόρειες ἀκτὲς τῆς Σκωτίας ἕως καὶ τὶς Βαλκανικὲς χῶρες. Συνηθιζόταν —ὅπως ἐλέχθη πρὸ πάνω— γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ἐπιζωοτίας, δηλαδὴ τῆς ἀσθένειας τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιὰ μιὰ τρομερὴ μορφή ἐπιδημίας, ἱκανῆς σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα νὰ ξεκληρίσει ὁλόκληρα ποίμνια. Βόδια καὶ ἀγελάδες, πρόβατα καὶ κατσίκια, ἀκόμη καὶ ἄνθρωποι, διέτρεχαν θανάσιμο κίνδυνο.

Ἴδου μὲ περιληπτικὴ συντομία, πῶς γινόταν παλαιότερα, σὲ μιὰ πλήρη μορφή του, τὸ ἔθιμο αὐτό: Πρῶτα-πρῶτα ἀνάβεται μιὰ φωτιά μὲ μαγικὸ χαρακτήρα καὶ μὲ τὸν πρωτόγονο τρόπο τῆς τριβῆς τῶν δύο ξύλων. Συγχρόνως σκάβεται μιὰ ὑπόγεια διόδος μέσα σὲ μικρὴ γειτονικὴ τούμπα ἐδάφους, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει εἴσοδος καὶ ἔξοδος, ὅπως θὰ συνέβαινε μὲ ἕνα μικρὸ τούνελ. Ὁ ἀσθενής, ἢ συνηθέστερα τὸ ἄρρωστο κοπάδι τῶν ζώων, μπαίνει στὴ διόδο, περνάει ἀπέναντι καὶ ἐκεῖ τοὺς ἀναμένον ἐῖτε μία μεγάλη φωτιά εἴτε δύο φωτιές, ἀναμμένες δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, καὶ τὸ κοπάδι ὑποχρεώνεται νὰ περάσει ἀνάμεσα. Τότε —καὶ μόνον τότε— καὶ ἐνῶ προηγουμένως θὰ ἔχουν σβῆσει ὅλες οἱ φωτιές στὰ σπίτια τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ, θὰ μποροῦν οἱ χωρικοὶ νὰ ἐλπίζουν γιὰ τὴν ποθητὴ θεραπεία.

Ὁ πρωτόγονος ὅμως αὐτὸς τρόπος ποὺ ἀκόμη καὶ σὲ νεώτερους χρόνους χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν παραγωγή τῆς νέας φωτιᾶς, —μὲ τὴν ἐπίμονη προστριβὴ τῶν δύο ξερῶν ξύλων,— μᾶς ὀδηγεῖ σχεδὸν μὲ βεβαιότητα σὲ μιὰ πολὺ μακρυνὴ ἐποχὴ: Στὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ προπάτορες τῶν σημερινῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ζοῦσαν

ξερῶν ξύλων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κυριότερο (μία σανίδα) ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπὸ «τυχερὸ δέντρο» (arbor felix).

Γενικὰ γιὰ τὸ ἀνάμμα αὐτῆς τῆς ἱερῆς καὶ μαγικῆς φωτιᾶς μὲ τὴν προστριβὴ δύο ξύλων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολὺ σπουδαῖα ποὺ περιγράφει ὁ Frazer καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα βλέπε πρὸ κάτω (στὴ σμ. 2), ἔχουμε καὶ τὶς ἐξῆς δύο ἐλληνικὲς ἐργασίες, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ πολλὲς ἐλληνικὲς πληροφορίες: α) Κ. Α. Ρωμαίου, Ἐνασθενάρια, Ἄρχετον Θερακικοῦ Θεσσαυροῦ, τόμ. 11 (1945) σελ. 1-80. β) Γ. Α. Μέγα, Μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων (Τρυποπέρασμα. Καινούργια φωτιά), Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. 5-6 (1948) σελ. 5-58.

κυρίως από την κτηνοτροφία και τὰ προϊόντα τῶν κοπαδιῶν τους, ἐνῶ ἡ γεωργικὴ παραγωγή κατεῖχε τότε ἀσήμαντο ρόλο στὴ ζωὴ τῶν λαῶν.

Συνεπῶς προκύπτει ὡς βέβαιο τὸ ὅτι ἔχομε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ συνήθεια τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ποὺ εἶναι καὶ πανάρχαιη καὶ πρωτόγονη. Καὶ ἐπειδὴ ἐξελίχθηκε σὲ μαγική, διετήρησε ἔντονα τὰ παλαιὰ χαρακτηριστικά της.

Αὐτὴ τὴν τωρινὴ διαπίστωση πρέπει νὰ τὴν ἔχομε σταθερὰ ὑπ' ὄψη μας καὶ πιὸ κάτω, ἰδίως στὸ σημεῖο ποὺ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς ἄγνωστους ψυχολογικοὺς λόγους οἱ ὅποιοι εἶχαν τότε πρωταγωνιστήσῃ στὸ νὰ ἐπινοηθεῖ στὴν ἀρχὴ —καὶ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ἔπειτα— στοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης τὸ παράδοξο τοῦτο ἔθιμο τῆς «καινούργιας φωτιᾶς», ἢ τῆς «ἀναγκαστικῆς φωτιᾶς» ὅπως ὀνομάζεται στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γερμανία. Need Fire λέγεται στὴν Ἀγγλία καὶ Not Feuer στὴ Γερμανία.

Ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τοῦ ἔθιμου αὐτοῦ ἔχει γνωρίσει ἀκμὴ κυρίως κατὰ τὴν ἐξηκονταετία 1890-1948. Καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ Εὐρωπαϊκὸ τοῦτο ἔθιμο εἶναι ἀρκετοί, μὲ κορυφαῖον ἀνάμεσά τους τὸν περὶ φημο Frazer. Ὁ τελευταῖος πρὶν ἐβδομήντα καὶ πλέον χρόνια, συγκεκριμένα τὸ 1913, ἔχει ἀφιερῶσει στὸ ἔθιμο διακόσιες σαράντα σελίδες στὸν Δέκατο τόμο τοῦ ἔργου του *The Golden Bough*² καὶ ἔχει διατυπώσει λύσεις οἱ ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν ἔως καὶ σήμερα. Παράλληλα μὲ τὸν Frazer ἔχουν ἀσχοληθεῖ ὁ Γερμανὸς R. Hofschläger τὸ 1913, ὁ Βούλγαρος Arnaudoff τὸ 1917, καὶ οἱ Freudenthal τὸ 1931 καὶ Liungman τὸ 1938.

Ἀπὸ τοὺς δικούς μας ἔχουν ἀσχοληθεῖ, ἐν μέρει ὁ Νικόλαος Πολίτης καὶ εἰδικότερα δύο ἄλλοι, ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας Κ. Α. Ρωμαῖος τὸ 1944 στὴν πολυσέλιδη καὶ ἐξαιρετὴ μελέτη του γιὰ τὰ Ἀναστενάρια καὶ τὰ πυρολατρικὰ δρώμενα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀρχαίου καὶ νεώτερου, καὶ ὁ Γεώργιος Μέγας τὸ 1948 στὴν ἐργασία του «Μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι»³.

Μὲ μικρὲς ἢ καὶ μεγαλύτερες κάπως ἀποκλίσεις μεταξύ τους, ὅλοι οἱ προηγούμενοι ἐρευνητὲς ἔχουν ὑποστηρίξει ὅτι, ἀπὸ τὶς διάφορες λύσεις ποὺ ἔχουν προταθεῖ, ἀναμφίβολα ὑπερτερεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνεταί δεκτὴ μόνον ἡ μία, αὐτὴ ποὺ δέχεται ὅτι παλαιότατος καὶ ἀρχικὸς λόγος τῆς δημιουργίας τοῦ ἔθιμου, καὶ σταθερὸς χαρακτήρας τοῦ πανευρωπαϊκοῦ τούτου φαινομένου, εἶναι ὁ κ α θ α ρ τ ῆ ρ ι ο ς.

2. Βλέπε συγκεκριμένα στὸ *Golden Bough*, ἐκδ. 3, τόμ. 10, σελ. 106-346, ὅπου τὰ δύο πολυσέλιδα κεφάλαια, *The Fire Festivals of Europe*, σελ. 106-327, καὶ *The interpretation of the Fire Festivals*, σελ. 328-346.

3. Βλέπε πιὸ πάνω ὅσα γράφονται στὴ σημ. 1.

Οί παλαιότατοι δηλαδή εύρωπαϊκοί λαοί, συγκλονισμένοι από την καταστρεπτική επιδημία τῆς ἐπιζωοτίας, κατέφευγαν στὸν καθαρισμὸ μέσω τῆς φωτιάς, μετὴν ἐλπίδα ὅτι σὲ στιγμὲς τόσο τραγικῆς ἀπογοήτευσης θὰ κατορθώσουν νὰ σώσουν τὰ ζῶα τους καὶ ν' ἀποφύγουν τὴν πείνα καὶ τὸν ὄλεθρο.

Ἐπάρχουν ἄλλωστε καὶ παλαιότατα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ ἐπίσης παράλληλες μαρτυρίες τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ποὺ συνηγοροῦν γιὰ μιὰ παρόμοια λύση καθαρτήριας μορφῆς. Ὁ ἑλληνικὸς μῦθος γιὰ τὴ θεὰ Δήμητρα, ποὺ τίς νύχτες στὴν Ἐλευσίνα ἐξάγνιζε πάνω στὶς φλόγες τῆς φωτιάς τὸν μικρὸ Δημοφώντα με σκοπὸ νὰ τὸν κάμει ἀθάνατο, ἀντιπροσωπεύει ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

Β'

Ἡ καθαρτήρια ὅμως λύση, ποὺ τελικὰ ἔχει γίνεи ὁμόφωνα δεκτὴ, παρατηρῶ ὅτι στηρίζεται κυρίως —ἀν ὄχι μόνο— στὴ γνωστὴ καθαρτήρια ιδιότητα τοῦ πυρός. Ἀλλὰ ἡ λύση αὐτὴ ἀφορᾷ μόνο τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ ὑπὸ διερεύνηση ἔθιμου. Ἀναφέρεται δηλαδή μονάχα στὴν πυρά. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο δὲν τὸ πρόσεξαν οἱ ἕως τώρα μελετητές. Τί γίνεται ὅμως μετὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔθιμου, μετὴν ὑπόγεια δίοδο; Γι' αὐτὴν ἡ υἱοθέτηση μιᾶς καθαρτήριας ἐρμηνείας εἶναι ἀνεπαρκής. Καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ ἡ προτεινόμενη πρόχειρη λύση, ὅτι ὁ διερχόμενος ἀπὸ τὴν ὑπόγεια δίοδο ἐγκαταλείπει δῆθεν ἐκεῖ τὴν ἀσθένεια ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος πάσχει.

Μεθοδολογικὰ συνεπῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ διασποῦμε ἀυθαίρετα τὸ ἐνιαῖο τοῦτο ἔθιμο τὸ ὁποῖο στὴν πληρέστερη μορφὴ του παραδίδεται δισυπόστατο. Ὁφείλομε συνεπῶς νὰ ἀναζητήσουμε μιὰν ἄλλη καὶ ἐνιαία ἐξήγηση τῆς σύνθετης μορφῆς μετὴν ὁποία τὸ ἔθιμο μᾶς παραδίδεται.

Οἱ ἑλληνικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἴδιο ἔθιμο δὲν εἶναι μόνο πολλές, ἀλλὰ καὶ περιέχουν μερικὲς σπουδαῖες λεπτομέρειες. Καὶ δυστυχῶς δὲν τίς ἔχουν προσέξει ιδιαίτερα, οἱ σεβαστοί μου προηγούμενοι. Ἑλληνες ἐρευνητές, πιθανότατα διότι εἶχαν ἔνωρις προσανατολισθεῖ μόνο στὸν καθαρτήριο χαρακτήρα τῆς φωτιάς. Αὐτὲς ὅμως οἱ νέες ἑλληνικὲς μαρτυρίες εἶναι οὐσιώδεις, καὶ τίς ἀπαριθμῶ ἀμέσως τώρα.

1. Πρῶτο, ποία εἶναι ἡ ὥρα ποὺ τελεῖται τὸ ἔθιμο; Ἡ ὥρα πρέπει νὰ εἶναι νύχτα πρὸς τὸν ὄρθρο, καὶ ὅπωςδῆποτε προτοῦ νὰ βγεῖ ὁ ἥλιος. Πρέπει μάλιστα νὰ ἔχουν ὄλα τελειώσει πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου.

2. Δεύτερο: Ἡ ὑπόγεια δίοδος, σύμφωνα μετὴν τίς πληρέστερες μαρτυρίες, ἔχει καὶ ἀνηφορικὸ δρόμο. Καὶ ἐκεῖ, ἀκριβῶς στὴν ἐξοδο, βρίσκειται ἡ φωτιά.

3. Τρίτο και σπουδαιότερο: Ἡ ὑπόγεια δίοδος εἶναι τοποθετημένη με κατεύθυνση ἀπὸ δυτικά πρὸς τὰ ἀνατολικά. Οἱ ἀσθενεῖς στέκουν στὴ δυτικὴ εἴσοδο καὶ μπαίνοντας μέσα προχωροῦν πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὅπου, ὅταν βγαίνουν, τοὺς ἀναμένουν δεξιά καὶ ἀριστερὰ οἱ φλόγες, μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες τελικὰ περνοῦν καὶ βγαίνουν πέρα⁴. Πιστεύεται ὅτι, κάνοντας ὅλα αὐτὰ οἱ ἄρρωστοι καὶ τὰ κοπάδια τους, γίνονται ἀπὸ μαγικὴ ἀποψη ἐντελῶς ἱκανοὶ σὲ ὑγεία καὶ εἶναι πλέον ἀναγεννημένοι, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ἀρρώστια πού μπορεῖ νὰ εἶχαν, εἴτε αὐτοὶ προσωπικά, εἴτε τὰ ἀποδεκατισμένα κοπάδια τους.

Γιὰ ἕναν Ἑλληνα λαογράφο, —πού θὰ προσέξει καὶ θὰ ἐπιτύχει νὰ ἀπομονώσει προηγουμένως τὰ τρία αὐτὰ βασικά στοιχεῖα πού ἔχω ἀναφέρει ἀμέσως πὺρ πάνω—, δὲν ὑπάρχουν πλέον μεγάλες δυσκολίες γιὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἄγνωστη λύση. Διότι τώρα δὲν ἔχουν σημασία, οὔτε ἡ ἀδικαιολόγητη διάσπαση τοῦ ἐθίμου σὲ δύο διαφορετικὰ τμήματα, αὐτὲ ὁ δοξολογούμενος καθαρτήριος χαρακτήρας, ἐντοπισμένος στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ ἐθίμου. Τώρα καλούμεθα νὰ ἀνακαλύψουμε ἕνα ἄλλο καὶ συγκεκριμένο συστατικό, τὸ ἐξῆς: Ποιὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἄγνωστο ἐκεῖνο στοιχεῖο πού πρωταγωνιστεῖ μετὰ τὴν ἐκκίνησή του ἀπὸ δυτικά καὶ περνώντας μίαν ὑπόγεια δίοδο φτάνει στὴν ἀνατολικὴ ἐξοδο, ἐνῶ τὶς ἴδιες στιγμὲς ὅλος ὁ ἐκεῖ ἀνατολικὸς χῶρος εἶναι ἐπίτηδες γεμάτος ἀπὸ φλόγες, πάνω ἢ ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ ἄγνωστος πρωταγωνιστής μας ὀφείλει νὰ περάσει ἀβλαβής;

4. Ἡ σχετικὴ πληροφορία ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: Στὸ Τρυποπέρασμα θὰ περάσουν ὅλα τὰ ζῶα τοῦ χωριοῦ, πρῶτα τὰ μεγάλα, ἀγελάδια, ἄλογα, μουλάρια, γαϊδούρια, ἔπειτα τὰ πρόβατα καὶ τὰ κατσίκια. «Τὰ ζωντανὰ εἶναι μαζεμένα δυτικά, κατὰ τὸ βασίλειμα τοῦ ἡλίου, καὶ περνώντας πηγαίνουν πρὸς τὰ ἐκεῖ πού ἀνατέλλει ὁ ἥλιος. Πολὺ πρῶτ', νύχτα θὰ πᾶν ὅλοι ἐκεῖ, ἔτσι εἶναι διαταγμένη ἡ ὥρα. Ἄμα περάσουν τὰ ζῶα, τότε θὰ βγεῖ ὁ ἥλιος... Θὰ περάσουν πρῶτα μέσα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν τρύπα, καὶ ἔστερα, πρὸς τὸ μέρος πού εἶναι ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, εἶναι οἱ φωτιές. Θὰ περάσουν καὶ ἀπὸ τὶς φωτιές». Βλέπε σχετικὰ Γ. Α. Μέγαν, Ἐπετηρὴς Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. 5-6 (1948) σελ. 8. Πρόκειται γιὰ λαογραφικὸ ὕλικὸ συγκεντρωμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Γ. Α. Μέγα τὴν ἄνοιξη τοῦ 1922 στὴν περιοχὴ Σουφλίου καὶ Διδυμοτείχου τῆς Θράκης. Οἱ πληροφορίες εἶναι δημοσιευμένες στὸ Ἑθνικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, ἐνῶ ἡ ἐδῶ ἀπόδοσή τους στὴν ἀπλὴ δημοτικὴ ἔχει γίνῃ ἀπὸ ἐμένα.

Ἐπιπλέον ὁ Γ. Α. Μέγας σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἴδιας μελέτης του (ἐνθ' ἄν. σελ. 40-41) συνοψίζει ὡς ἐξῆς τὶς σχετικὰς πληροφορίες τοῦ ἔτους 1922: «Ἀπὸ τὴν καινούργια φωτιά, ἐνῶ ἀκόμη ἐπικρατεῖ σκότος, ἀνάπτουν μίαν ἢ δύο μεγάλας πυρᾶς εἰς τὴν ἐξοδὸν τῆς ὑπογείου διόδου, τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένην... Ἡ ἀγέλη, εἰς μερικὸς τόπους καὶ τὰ ποίμνια τοῦ χωριοῦ, εὐρίσκονται συνηγμένα εἰς θέσιν κειμένην δυτικῶς τοῦ τόπου τῆς πυρᾶς... Τὰ ζῶα ἀναγκάζονται νὰ διέλθουν ἀπὸ τὴν ὑπόγειον δίοδον, ἐξερχόμενα δ' ἐξ αὐτῆς καὶ ἔχοντα ἀπέναντι τὸ σημεῖον τῆς ἀνατολῆς περνοῦν... ἀνάμεσα ἀπὸ τὰς δύο πυρᾶς. Ὁ ἥλιος δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνατελεῖν».

Νομίζω ότι τώρα μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητή ή νέα λύση που προτίθεμαι να παρουσιάσω. Για λαούς ευρωπαϊκούς που βρίσκονταν σε παλαιότατη φάση πρωτόγονου πολιτισμού ιδεών και δοξασιών, και που προμηθεύονταν τη φωτιά μόνο με την τριβή των δύο ξερών ξύλων, ενώ αποζούσαν κυρίως από τα ποίμνια χωρίς να έχουν ακόμη αναπτύξει κάποιον αξιόλογο γεωργικό βίο, ή ψυχολογία τους ήταν πολύ φυσικό να έχει ξεκινήσει από την καθημερινή εμπειρία τους την σχετική με την καθημερινή συμπεριφορά του ήλιου. Τον ήλιο, που τους ζέσταινε και τον θαύμαζαν, τον έβλεπαν κάθε ημέρα να κατεβαίνει από μιαν όρισμένη μυθολογούμενη δυτική όπη, να μπαίνει από εκεί στο έσωτερικό της γής, και μέσα από μιὰ σκοτεινή διόδο να περνάει τη νύχτα και να φτάνει προς την ανατολή, όπου — πάντοτε σύμφωνα με τις λαϊκές παραδόσεις, σαφείς και υπεύθυνες — τον αναμένει μιὰ άλλη έξοδος, ή της πρωϊνής ανατολής. Έκει, και μέσα από έναν κυριολεκτικά πυρπολούμενο οὐράνιο χώρο, ο ήλιος προβάλλει και πάλι.

Πρέπει όμως στο σημείο τουτο να προσθέσω τὸ ακόλουθο: "Οτι σύμφωνα με μαρτυρούμενες παλιές λαϊκές δοξασίες ο ήλιος, κάθε ημέρα όταν καταφθάνει στη δύση του, είναι πολύ κουρασμένος, πολύ εξαντλημένος και ιδίως πάρα πολύ πεινασμένος. Θεωρείται μάλιστα ότι εκείνη την ώρα είναι ασυγκράτητα ἀδηφάγος. Για να τον προλάβουν οί δικοί του έχουν ετοιμάσει και του ρίχνουν ως πρώτη δόση σαράντα φρεσκοφουρισμένα καρβέλια. Αυτά υποστηρίζουν οί κοσμογονικοί θρύλοι. Στη συνέχεια ο ήλιος τρώει πάρα πολύ, και μόνο τότε συνέρχεται και κοιμάται. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενο πρωϊ τελείως ξεκούρατος και τελείως ἀνανεωμένος — (τονίζω τουτο, τελείως ἀνανεωμένος), — έχοντας ἀνακτήσει ξανά την παλαιά και γνώριμη δραστηριότητά του, ο ήλιος ἀρχίζει και πάλι τὸ γνωστό ἔργο του για μιὰν ἀκόμη νέα ημέρα. Θὰ ἀνέβει και πάλι τὸν δύσκολο ἀνήφορο πρὸς τὴν κορυφή του οὐρανοῦ.

Αὐτὸ τὸ πασίγνωστο και σπουδαῖο οὐράνιο πρότυπο ήταν κατὰ τὴ γνώμη μου ἐκεῖνο που εἶχαν ὑπ' ὄψη τους οί παλαιότατοι και πρωτόγονοι προπάτορες τῶν σημερινῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ εμπειρία τους ήταν συγκεκριμένη. Ἐβλεπαν ἕνα λαμπρό, οὐράνιο και ἐξανθρωπισμένο σῶμα να φτάνει κάθε βράδυ ἐξαντλημένο μπροστά στη δυτική όπη της γής, ἐνῶ τὸ ἐπόμενο πρωϊνὸ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο οὐράνιο σῶμα — ἀνανεωμένο και γεμάτο νεανικὸ σφρίγος — τὸ ἔβλεπαν να βγαίνει πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν έξοδο τῆς ὅλης ὑπόγειας πορείας, περιβαλλόμενο ὅμως ἀπὸ μεγάλες κόκκινες φλόγες.

Ἐὰν και οί ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θὰ ἀκολουθοῦσαν τὴν ἴδια διαδικασία που τὴν ἔβλεπαν κάθε ημέρα, και ἐὰν μιμητικὰ τὴν ἐπαναλάμβαναν για τοὺς ἑαυτοὺς τους και για τὰ ἀγαπημένα ζῶα τους κάθε φορά που ἡ φοβερὴ

ἀρρώστια θά τά χτυποῦσε, τότε γιατί νά μὴν θεραπεύονται καὶ ἐκεῖνοι, καὶ γιατί νά μὴν ξαναγίνονται γεροὶ καὶ ἀνανεωμένοι;

Ὁ παγκόσμιος νόμος τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας δικαιούται νά λειτουργήσει καὶ ἐδῶ χωρὶς τὸ παραμικρὸ ἐμπόδιο. Ἡ σχετικὴ συλλογιστικὴ εἶναι ἀπλή καὶ πρωτόγονη, ὅπως ἀντίστοιχα πρωτόγονοι εἶναι καὶ οἱ παλαιότατοι χρόνοι πού τὴ δημιούργησαν. Ἴδου πῶς προχωροῦσε ἡ συλλογιστικὴ ἐκείνη: «Θὰ ἀπομιμηθῶ ὅ,τι κάνει ὁ ἥλιος καὶ θὰ συμπεριφέρομαι ὅπως ἐκεῖνος, στίς βασικῆς λεπτομέρειες τῆς συμπεριφορᾶς του. Ἀφοῦ κάμω αὐτά, ἔχω ὅλο τὸ δικαίωμα νά πάθω ὁμοίως, —νά προχωρήσω δηλαδὴ ὁμοιοπαθητικά— ὅπως προχωρεῖ κάθε βράδυ καὶ ἐκεῖνος. Ἀφοῦ λοιπὸν περάσω μέσα ἀπὸ μιὰν ὑπόγεια δίοδο μπαίνοντας ἀπὸ δυτικά, καὶ ἀμέσως στὴ συνέχεια ἀφοῦ φτάσω στὴν ἀνατολικὴ ἐξοδὸ καὶ ἀφοῦ περάσω μέσα ἀπὸ μιὰ μεγάλη φωτιά, γιατί νά μὴν εἶμαι καὶ ἐγὼ (ἀνανεωμένος); Ἄρα δικαιούμαι, μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁμοιοπαθητικὴ πορεία καὶ τὴ μαγικὴ ἀντιστοιχία, νά ἔχω τελικὰ θεραπευθεῖ, τόσο ἐγὼ προσωπικὰ ὅσο καὶ τὰ ἄρρωστα καὶ πολύτιμα ζῶα μου».

Γιὰ ὅσους εἶναι ἐνήμεροι σχετικὰ μὲ τὸν δυναμισμὸ τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας πού ἔχει γνωρίσει παγκόσμια ἐξάπλωση καὶ δόξα, τὰ πράγματα γίνονται πολὺ εὐκόλα. Ἀρκεῖ μόνο νά μὴ χάσουμε οὔτε στιγμή τὴν αἴσθηση, ὅτι δὲν βρισκόμαστε στὰ 1986 οὔτε σκεπτόμαστε ὅπως ἔχομε μάθει, ἀλλ' ὅτι βρισκόμαστε στὸν ἀπομακρυσμένο χῶρο τῆς πρωτόγονης ψυχολογίας τῶν λαῶν, τότε πού οἱ δοξασίες καὶ οἱ ἀπίθανοι ψυχολογικοὶ συνειρμοὶ λειτουργοῦσαν ἐντελῶς διαφορετικὰ, καὶ νομοθετοῦσαν, ἐπίσης ἐντελῶς διαφορετικὰ.

Ἐὰν ἀποκτήσουμε αὐτὴ τὴν πολυπλόκητη ψυχολογικὴ («μέθεξη»), τότε διαπιστώνομε ὅτι ἡ ἔρευνά μας μπορεῖ κάθε τόσο νά γίνεται ἀρκετὰ εὐκόλη καὶ ὅτι μερικὰ μεγάλα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, πού γιὰ δεκαετίες κυριαρχοῦν, εἶναι δυνατὸν νά ἐπανεξετάζονται ἢ ἀκόμη καὶ νά ἀνασκευάζονται.

Γ'

Ἀφήνοντας τὴν ομάδα μὲ τίς θεραπευτικῆς πυρῆς, ἔρχομαι νά ἐξετάσω —μὲ πολλὴ συντομία— τὴν ἄλλη ομάδα μὲ τίς ἑορταστικῆς πυρῆς πού τελοῦνται κατ' ἔτος καὶ σὲ ταχτεῖς ἡμερομηνίες. Τὸ πανευρωπαϊκὸ τοῦτο φαινόμενο εἶναι ἀρκετὰ πολύμορφο, συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν Λαϊκὴ λατρεία καὶ περιλαμβάνει ἑορταστικῆς πυρῆς ἀπὸ τίς ὁποῖες μερικῆς ἐξακολουθοῦν καὶ τώρα νά ἀνάβονται μὲ τὸν ἴδιο πρωτόγονο τρόπο, μὲ τὴν τριβὴ δηλαδὴ τῶν δύο ξερῶν ξύλων.

Στίς ἑορτῆς αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν αἴσθηση ὅτι ἀλλάζει ἡ ἐποχὴ, καὶ μὲ τυποποιημένες φράσεις, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελετῆς, μιλοῦν γιὰ τὸν κακὸ χρόνο

πού αφήνουν και για έναν καλό χρόνο όπου μπαίνουν. Οί νεοελληνικές φράσεις αντιστοιχούν πρὸς τὴν ἀρχαία και ἀνάλογη τελεστική φράση: «ἔφυγον κακόν, εὖρον ἄμεινον». Στις ἴδιες εὐρωπαϊκές πυρὲς πολλοὶ παριστάμενοι ἄνθρωποι, ἢ πηδοῦν πάνω ἀπὸ τις φλόγες, ἢ σπανιότερα πατοῦν μέσα στη φωτιά και περνοῦν ἀντίκρυ, ἢ τέλος ἄλλοι, οἱ περισσότεροι, ἀρκοῦνται μόνο νὰ χορεύουν γύρω ἀπὸ τὴ φωτιά και νὰ πανηγυρίζουν μὲ ποικίλους τρόπους.

Ἡ ἐπιστημονική ἐξήγηση πού ἔως τώρα δίδεται διεθνῶς, ἀναφέρεται και ἐδῶ στὸν καθαρτήριο χαρακτήρα τῆς πυρᾶς. Ὑποστηρίζουν δηλαδή ὅτι μὲ τὰ ἄλλα-τα πάνω ἀπὸ τὴ φωτιά και μέσα ἀπὸ τις φλόγες της, ἢ μὲ τὸ πέρασμα μέσα ἀπὸ τὴ φωτιά μὲ γυμνά τὰ πόδια, οἱ ἄνθρωποι («καθαίρονται»), ἐξαγνίζονται και ἀποκοτῶν νέα δύναμη. Παρόμοια εὐεργετικά ἀποτελέσματα πιστεύουν ὅτι ἐπιφυλάσσονται και για τὴν κοινότητα πού ἀνάβει τὴν πυρά.

Νομίζω ὅμως ὅτι τώρα ὀφείλομε νὰ ἀλλάξουμε ἀντιλήψεις και για τὴν ὁμάδα αὐτή. Σήμερα γίνεται φανερό ὅτι και ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοθεῖ τὸ ἴδιο συμπέρασμα στὸ ὁποῖο ἔχω καταλήξει πιὸ πάνω. Και τοῦτο συμβαίνει για τοὺς ἐπόμενους δύο ἰσχυροὺς λόγους:

Πρῶτον, διότι τὰ εὐρωπαϊκά ἔθιμα μὲ αὐτὲς τις ἐορταστικές πυρὲς εἶναι —ὡς πρὸς τὴν ἡμερομηνία τους— στενά συνδεδεμένα κυρίως μὲ τις δύο ἐτήσιες τροπὲς τοῦ ἡλίου, δηλαδή μὲ τις χειμερινὲς τροπὲς περὶ τὰ Χριστούγεννα, και μὲ τις θερινὲς τροπὲς τῆς 23ης Ἰουνίου. Ἐπίσης τὰ αὐτὰ πυρολατρικά ἔθιμα εἶναι συνδεδεμένα ἡμερομηνιακῶς και μὲ τις δύο ἰσημερίες, προπάντων μὲ τὴν ἑαρινή.

Αὐτὲς ὅμως οἱ διαπιστώσεις συνιστοῦν ἕνα ἀκόμη ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὑπάρχει παλαιότατος δεσμὸς μεταξὺ τῶν πυρῶν και τοῦ ἡλίου.

Ἐκεῖνο ἀκόμη πού ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω εἶναι, ὅτι ὅλες οἱ πυρὲς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, μὲ μερικὲς μικρὲς ἢ μεγάλες ἀποκλίσεις πού δικαιολογοῦνται, πειθαρχοῦν σταθερά σ' αὐτὸ τὸν κανόνα τῶν ἡμερομηνιῶν.

Δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι και σ' αὐτὲς τις πανηγυρικές πυρὲς —πού σὲ μερικὲς χῶρες ἀνάβονται ἀκόμη και σήμερα μὲ τὸν ἴδιο πρωτόγονο τρόπο, μὲ τὴν τριβὴ δηλαδή τῶν δύο ξερῶν ξύλων, —οἱ ἄνθρωποι ἐξακολουθοῦν νὰ περνοῦν —πατώντας ἢ χορεύοντας— μέσα ἀπὸ τὴ φωτιά, ἢ νὰ πηδοῦν μέσα ἀπὸ τις φλόγες της και νὰ περνοῦν ἀντίκρυ.

Τοῦτο ὅμως μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἔχομε νὰ κάμουμε μὲ ἕνα τελευταῖο ἀλλὰ σίγουρο ἐπιβίωμα, μὲ μία τελευταία δηλαδή χρονολογικά φάση τῆς ἴδιας ἐκείνης ἀρχικῆς μαγικῆς πυρᾶς πού ἐθεράπευε τὴν ἐπιζωοτία. Ὅπως και ἐκεῖ, ἔτσι και ἐδῶ, μιὰ μεγάλη πυρὰ ἀνάβεται και οἱ ἄνθρωποι περνοῦν ἀνάμεσα ἀπὸ τις φλόγες πιστεύοντας ὅτι θὰ ἀποκτήσουν ὑγεία και θὰ ἀνανεωθοῦν.

Κύριε Πρόεδρε,

Είχα την ευκαιρία σήμερα να εξετάσω ένα έθιμο, που όχι μόνο έχει σημειώσει ευρύτατη διάδοση σε όλους τους λαούς της Ευρώπης, αλλά και που πρέπει να έχει ηλικία τουλάχιστον εξη έως οκτώ χιλιετηρίδων.

Από εκείνη την απώτατη εποχή ήταν αδύνατο να έχουμε κάποια υπεύθυνη πληροφορία, και έτσι έχει μεσολαβήσει ένα κενό χιλιετιών. Υπάρχουν όμως τα άφθονα τοπικά έθιμα όλων των λαών της Ευρώπης, τα όποια έχουν καταγραφεί με ευσυνειδησία κατά τα τελευταία διακόσια χρόνια.

Έπειτα από προσεκτική σύγκριση των σχετικών λεπτομερειών οδηγηθήκαμε σε μιὰ νέα σειρά πορισμάτων, που επέτρεψαν να φτάσουμε στο παλαιότατο κατά τη γνώμη μου πρότυπο, σ τ ο ά ρ χ έ τ υ π ο των σχετικών πυρολατρικών φαινομένων.

Όλες οι άλλες λύσεις που έχουν υποστηριχθεί, και κυρίως ο καθαρτήριος χαρακτήρας των πυρών και των πυρολατρικών εθίμων που έως τώρα κυριαρχούσε ως όμόφωνη και άμετακίνητη έρμηνεία, γίνεται φανερό ότι είναι απλώς επιγεννήματα, ότι ανήκουν χρονολογικά σε μεταγενέστερη έπεξεργασία και ότι αντιπροσωπεύουν στοιχειά δευτερογενή.

Τελικά, με τη νέα αναζήτηση που έπεχειρήθη, πιστεύω ότι έγινε δυνατό να πλησιάσουμε ακόμη πιο κοντά τους παλαιότατους εκείνους προπάτορες των σημερινών λαών της Ευρώπης και να γνωρίσουμε την «μιμητική» ψυχολογία τους και τα όμοιοπαθητικά δρώμενα που τα είχαν έπινοήσει, με αποκλειστικό σκοπό τους τό πώς θα έπιβιώσουν.

Προσθήκη νεώτερη :

Πιο πάνω, ειδικά στις σελ. 359-360, έχω κάμει λόγο για την λαϊκή δοξασία, σύμφωνα με την όποια ό ήλιος κάθε βράδυ κατεβαίνει κάτω από τη γή και είναι κουρασμένος και έξαντλημένος, ενώ αντίθετα τό άμέσως επόμενο πρωϊνό ανατέλλοντας δείχνει να έχει τελείως αναγεννηθεί. Φαίνεται τότε, ότι είναι ξεκούρατος, σφριγηλός, ανανεωμένος.

Μόλις τελευταία, και μάλλον κατά σύμπτωση, συνάντησα μέσα σε κείμενο του Άριστοτέλους μιάν έκπληκτική πληροφορία που έρχεται να ενισχύσει ακόμη περισσότερο την έρμηνεία που έχω δώσει στα πυρολατρικά έθιμα: Ό προσωκρατικός φιλόσοφος Έράκλειτος ό Έφέσιος, περι τό 500 πρό Χριστού, υπεστήριξε ότι ό ήλιος είναι νέος για τό κάθε πρωϊνό. Η μαρτυρία του Άριστοτέλους έχει ως

ἐξῆς: «ὁ ἥλιος οὐ μόνον, καθάπερ ὁ Ἡράκλειτος φησί, νέος ἐφ' ἡμέρη ἐστίν, ἀλλ' αἰεὶ νέος συνεχῶς» ('Αριστοτ. Μετεωρολ. Β 2.355 α).

Ὁ Ἀριστοτέλης, καθορίζοντας ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι «αἰεὶ νέος συνεχῶς», ἀναφέρεται βέβαια στὴν αἰώνια ζωτικότητα τοῦ ἡλίου, ὁ ὁποῖος διαρκῶς ἐπαναλαμβάνει τοὺς ἀμέτρητους κύκλους του γύρω ἀπὸ τὴ γῆ, χωρὶς ποτὲ νὰ μεταβάλλει τὴν ταχύτητά του ἢ τὴν ἔνταση τοῦ φωτός του. Ὁ Ἡράκλειτος ὅμως, περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὑποστηρίζει ἐντελῶς τὰ ἀντίθετα. Ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ζωτικότητα τοῦ ἡλίου διαρκεῖ μόνο μιὰν ἡμέρα, καὶ ὅτι ὁ ἥλιος ποὺ προβάλλει κάθε πρωτὶ εἶναι νέος. Εἶναι ἓνας ἥλιος νέος, ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸν χθεσινὸ ἥλιο τὴν ὥρα ποὺ ἔδουε.

Ἀπὸ ποῦ ὅμως νὰ ἔχει πάρει αὐτὴ τὴν ιδέα ὁ Ἡράκλειτος; Τὴν σκέφθηκε μόνος του; Ἡ τὴν δανείσθηκε ἀπὸ τὶς δοξασίες τοῦ λαοῦ; Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν ιδέα τοῦ καθημερινοῦ ἡλιακοῦ ἀναγεννημοῦ ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἔχει δανείσει ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες λαϊκὲς δοξασίες τοῦ καιροῦ του, οἱ ὁποῖες—ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει καὶ μὲ πολλὲς ἄλλες λαϊκὲς δοξασίες— ἔχουν ἡλικία ἀπροσμέτρητη σὲ χρονικὸ βάθος. Οἱ πρὸ τοῦ Ἡρακλείτου λαϊκὲς δοξασίες καὶ οἱ ἀντίστοιχες νεώτερες τῆς δικῆς μας ἐποχῆς εἶναι ἴδιες. Καὶ παραμένουν ἐπὶ τρεῖς χιλιετίες σχεδὸν ἀμετάβλητες.

S U M M A R Y

Fire and fire-worship customs in European countries. The question of their origin

The practice of fire-lighting by European populations has been shaped into two major groups: fires concerned with therapeutics (healing-fires) and those connected with holiday occasions (fire-festivals).

In spite of what has been accepted until now by all scholars in relation to the rising of this custom, the writer of this paper would not agree that the original cause of this practice could have been simply purification.

On the contrary, this paper suggests that well before purification, which in chronological order is significantly subsequent, the primary pattern of fire-lighting must have been a «dromenon». According to this dromenon people would imitate what they observed happening with the sun. In those early days people should believe that the accurate imitation of solar route during the night and in the morning would cause their revival, exactly as the sun is born once again each morning.